

Revista de Cultures Medievales

Núm. 22 (Tardor 2023), 35-43 | ISSN 2014-7023

**UNA NOVA TROBALLA D'ARS PICTA:
LES PINTURES DE SANT CRISTÒFOL
D'ANYÓS (LA MASSANA, ANDORRA)**

Carles Mancho

IRCVM, Universitat de Barcelona

carles.mancho@ub.edu

ORCID: 0000-0003-3343-6305

Cristina Tarradellas

Universitat de Lleida

mariacristina.tarradellas@udl.cat

ORCID: 0000-0002-8712-9071

Rebut: 20 desembre 2023 | Revisat: 27 desembre de 2023 | Acceptat: 29 desembre 2023

| Publicat: 30 desembre 2023 | doi: 10.1344/Svmma2023.22.4

Els autors volem expressar la nostra gratitud envers els companys que ens van donar la pista, els autors que han treballat abans que nosaltres per reconstruir el camí interromput, el personal de l'Arxiu Mas per la paciència en la interpretació de les dades associades a les fotografies i, per descomptat, la direcció de SVMMA per haver-nos proporcionat aquest espai.

Resum

Aquest text és la primera comunicació de la recent troballa realitzada pels membres del grup de recerca Ars Picta (IRCVM, Universitat de Barcelona). Un seguit d'esdeveniments ens ha permès identificar les pintures andorranes de l'església de Sant Cristòfol d'Anyós, arrencades a principis dels anys trenta del segle XX i de les quals se n'havia perdut la pista a principis dels anys seixanta, en una col·lecció privada a França.

Paraules clau

Romànic, Pintura mural, Andorra, Anyós

Abstract

The present text is the first communication of the recent discovery made by members of the Ars Picta research group (IRCVM, Universitat de Barcelona). A series of coincidences have allowed us to identify the Andorran paintings from the church of St. Christopher of Anyós, which were removed in the early 1930s and had been lost track of in the early 1960s, in a private French collection.

Keywords

Romanesque, Mural painting, Andorra, Anyós

La febre col·leccionista que va recórrer Europa a inicis del segle XX va afectar, i molt, el patrimoni, fins aquell moment ignorat i sovint menyspreat, que conservaven les petites esglésies del Principat d'Andorra. Són ben conegudes les circumstàncies que van dur les pintures de Sant Miquel d'Engolasters, Sant Romà de les Bons i Sant Esteve d'Andorra la Vella, a formar part de la col·lecció romànica del MNAC. També està ben documentat el periple europeu de les pintures de l'absis de Santa Coloma, afortunadament recuperades l'any 2007 pel govern andorrà, i que avui en dia es poden veure a l'Espai Columba. D'aquest procés només se'n van escapar, conservades *in situ*, les pintures que havien quedat amagades –o potser hauríem de dir, afortunadament protegides– sota capes de calç, noves construccions o noves decoracions executades un cop el romànic havia passat de moda. Aquest va ser el cas de les pintures de la nau romànica de Sant Martí de la Cortinada o les de l'absis de Sant Serni de Nagol. En aquest context general d'espoli del patrimoni, les vicissituds de les pintures que cobrien els murs de l'absis de Sant Cristòfol d'Anyós han estat, fins fa alguns anys, un gran misteri. És a l'article de Cristina Berenguer i Amat i Jacint Berenguer i Casal, publicat el 2019 al número XXXVIII del *Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts Sant Jordi*, «Sobre la venda de les pintures de Sant Silvestre i Sant Gregori de Santa Coloma d'Andorra. Noves aportacions», quan comencen a poder refer la cadena d'esdeveniments que van dur les pintures d'Anyós dels murs de l'absis a viatjar per mig món en mans privades; cadena a què nosaltres, avui, afegim una penúltima baula.

La cronologia dels fets reconstruïda en aquell article és la següent:

- Tot sembla indicar que les pintures d'Anyós haurien estat arrencades l'any 1932, coincidint amb l'extracció de la decoració de l'església de Santa Coloma. Això explicaria per què les pintures d'Anyós van anar viatjant, a partir de l'any 1933, amb els fragments de sant Silvestre i sant Gregori d'aquella mateixa església.
- També per això, molt possiblement, degué ser el mateix equip, dirigit per Arturo Cividini, qui s'encarregués de l'arrencament, sota la supervisió de l'antiquari Josep Bardolet, intermediari en la venda de molts dels conjunts pictòrics del Pirineu, i amb el més que probable coneixement, sinó participació, de Josep Gudiol.
- Un cop separades del mur, l'any 1933 les pintures degueren ser traslladades a Barcelona, més concretament a la casa Amatller que durant aquells anys funcionava com a centre de recepció i restauració de molts dels conjunts murals arrencats en què havia intervingut Gudiol
- I és allà on Arturo Cividini les degué traspasar a tela sobre un bastidor pla, per poder a què poguessin ser venudes o exposades.

De tot plegat només tenim, per ara, la certesa que Arturo Cividini va ocupar-se de la restauració de les pintures arrencades de Santa Coloma –i, per tant, cal suposar

que també dels dos fragments amb Silvestre i Gregori-, del martiri de santa Caterina procedent de la capella homònima de la seu urgellenca i del fragment d'Anyós. Si més no això diuen les notes consultades per C. Berenguer i J. Berenguer a l'arxiu d'en Cividini. Per altra banda, hi ha l'evidència que, a partir d'aquell moment, tots quatre fragments comencen a viatjar junts. És important destacar, també, que la fotografia de les pintures d'Anyós conservada a l'Arxiu Mas, Clixé 000584008/Gudiol-67250, és una refotografia d'un positiu, entrada al registre l'any 1977, que al seu torn és una refotografia d'un positiu feta en 1948, registrada com a clixé Mas-9849943, però amb la nota al registre «Madrid. Apolinar Sánchez». Que es tracti de refotografies explicaria l'enquadrament que talla, en part, la peça fotografiada. És aquí on hi ha l'anotació de la Col·lecció Meunier, que substitueix una de precedent de la col·lecció Apolinar Sánchez. En conseqüència, cap d'aquestes dues fotografies ens informarien de la presència de les pintures a la casa Amatller, ans de la breu estada a Madrid l'any 1934. Per altra banda, no hem trobat encara cap fotografia de l'interior de l'absis d'Anyós, ni amb les pintures *in situ* ni un cop arrencades.

A partir d'aquell moment:

- De Barcelona, les quatre pintures van marxar cap a Madrid, on Apolinar Sánchez va rebre l'encàrrec de vendre-les. En aquest cas sí, en són testimoni les fotografies: clixés 06039_C, 06040_C i 06041_C de l'Arxiu Moreno, avui a l'Instituto del Patrimonio Cultural de España (Madrid).
- Tot seguit l'antiquari madrileny va vendre el lot sencer a Arthur Byne, intermediari americà que actuava d'agent per a grans magnats nord-americans.
- A Nova York, el lot va ser consignat, el dia 6 de març de 1934, a Joseph Brummer, un dels marxants d'art més importants de la primera meitat del segle XX, i que tenia una galeria a Manhattan. En el seu registre, les pintures d'Anyós, descrites com a "Verge entre dos sants", figuren amb el número X755. Allà van quedar dispostades fins l'any 1941.
- Entre els dies 4 al 31 d'octubre de 1935, els fragments d'Anyós i del martiri de santa Caterina varen ser exhibits dins l'exposició *Spanish Painting*, organitzada pel Brooklyn Museum de Nova York. En la informació donada a la premsa, hi figuren com a «Saint Catherine» i «Three saints», «two Catalonian frescoes from the collection of Josep Brummer, XIIIth Century». Notem, per tant, que la identificació de les pintures segueix oculta.
- Un any més tard en A. Byne mor, i Mildred Stapley, la vidua i hereva, ofería el conjunt d'Anyós, per un import de 2.600 dòlars, a Reginald Poland, director de la San Diego Art Gallery de Califòrnia. La venda no es va arribar a concloure i les pintures van seguir en dipòsit a la galeria Brummer de Nova York.
- L'any 1940, el fragment amb sant Silvestre era ofert a Charles H. Morgan II, que estava adquirint peces per a la col·lecció del futur Mead Art Museum de l'Amherst College de Massachussets. Acabava acceptant l'adquisició, per

770\$, i sant Silvestre s'incorporava, l'any 1941 al Mead Art Museum que havia d'obrir l'any següent. La resta de peces seguien a la Brummer Gallery.

- El juny de 1942, morta Mildred Stapley sense descendència, la casa Parke-Bernet de Nova York subhastava les obres, que encara eren en dipòsit a la Brummer Gallery, per ordre de l'executor testamentari, el Central Hannover Bank and Trust Company de Nova Jersey.
- El baró Jean-Germain-Léon Cassel, que ja era propietari de l'absis de Santa Coloma, va adquirir les pintures d'Anyós, així com les de la Seu i el fragment amb sant Gregori de Santa Coloma.
- Durant la II Guerra Mundial les SS confisquen l'absis de Santa Coloma al baró, i el traslladen a Alemanya. La resta de pintures es quedava, però, a la col·lecció, fins que, en morir aquest, la vídua decidia subhastar-les. La subhasta va tenir lloc el 25 de març de 1955 a l'Hôtel Drouot de París. El catàleg les recull amb el nom genèric de «fresques catalanes», números 90, 91 i 92. Pel fragment amb *El Martiri de Santa Caterina*, se'n van pagar 710.000 francs, per *La Verge entre dos sants*, 200.000 francs, i per la pintura de *Sant Gregori*, 265.000 francs.
- Segons C. Berenguer i J. Berenguer, Josep Gudiol informava el comissari de la subhasta, Étienne Ader, que el fragment de Sant Gregori provenia de Santa Coloma d'Andorra.
- Dels tres fragments, però, només se'n fa pública la destinació del Martiri de santa Caterina, comprat per Henri Bing-Bodmer, propietari de la Galerie Bing de París, qui l'any 1961 el venia a Werner Abbeg, col·leccionista suís qui l'any 1963, la cedia a la Fundació Abbeg-Stiftung (Riggisberg, Suïssa).

Des d'aquest moment es perdien les traces, tant de les pintures d'Anyós, com del fragment amb sant Gregori de Santa Coloma d'Andorra. Cal recordar, a més, que malgrat ens hi estiguem referint com a “les pintures o el fragment d'Anyós”, aquestes pintures mai no havien estat identificades en cap documentació; apareixen sempre sota un genèric “pintures catalanes”. L'article de C. Berenguer i J. Berenguer es tanca amb el següent paràgraf. «Adquirí Bing-Bodmer també les pintures de Sant Gregori i d'Anyós? Si fos així, a qui les va vendre? D'altra banda, a la fitxa de l'Institut Amatller d'Art Hispànic corresponent al fragment d'Anyós figura la següent anotació: col·lecció Meunier. París. Podria ser aquesta la seva veritable ubicació actual? Malauradament, no s'ha pogut comprovar. Ara per ara, aquestes preguntes encara no tenen resposta. Avui dia, doncs, continua essent una incògnita el lloc on es conserven els fragments d'Anyós i el del *Sant Gregori* de Santa Coloma.» (p. 188).

El 23 de desembre de 2020, rebiem, però, un correu electrònic d'un col·lega estranger amb qui treballàvem. El correu acabava amb el *Post Scriptum* següent:

Cette peinture catalane se trouve dans une propriété privée. Mes passages étant trop courts pour que j'aie pu étudier cette œuvre, sensiblement restaurée. Même ce cliché n'est pas à moi. Dans la même chapelle se trouve une autre peinture déposée qui serait probablement aussi de provenance catalane. Si ça vous intéresse, je pourrais essayer de renouveler le contact avec les propriétaires.

En mirar la fotografia vam tenir un calfred. Efectivament, en comparar la fotografia amb la publicada al volum d'Andorra de la *Catalunya Romànica* (vol. VI, pàg. 497) –la fotografia de Gudiol–, no hi havia cap dubte: havíem trobat les pintures d'Anyós. Calia, però, verificar que la fotografia es correspongués amb un objecte real. Per diferents circumstàncies, no vam poder fer aquesta verificació fins dijous 7 de desembre de 2023: vam poder parlar amb els propietaris, veure les pintures i fotografiar-les. No podem, però, revelar-ne la identitat ni la localització.

Ara podem afegir la penúltima baula de l'itinerari seguit per les pintures, potser completar-lo, després de la subhasta l'any 1955 a l'Hôtel Drouot de París. Tot i que caldria verificar-ho, cosa que encara no ha estat possible fer, el comprador degué ser el sr. Léon Salavin, qui havia anat acumulant una notable col·lecció d'art, sobretot taules gòtiques i pintura flamenca, al llarg de la seva vida. El fragment d'Anyós reapareix quan L. Salavin, amb la intenció d'obtenir fons per a constituir la Fondation Saladin-Fournier, integrada dins la Fondation de France, decideix subhastar la col·lecció d'art al Palais Galliera de París el 5 de desembre de 1973 (tot just fa 50 anys). És en aquella subhasta quan la peça passava a mans dels propietaris actuals.

Entre les peces subhastades aquell dia, no hi ha altres pintures murals i, per tant, seguim sense conèixer la destinació del fragment de Santa Coloma amb sant Gregori. De moment, i 100 anys més tard, podem retornar els colors a les figures de sant Joan (?), la Mare de Déu i sant Pere de Sant Cristòfol d'Anyós. Al llarg del 2024 podrem presentar un estudi més aprofundit, seguirem cercant, per tant, tot provant de reconstruir la vida d'aquests conjunts espoliats, per tal de reconstruir el nostre paisatge cultural. Sovint la recerca bàsica consisteix senzillament en això, en tenir la informació a punt per donar una resposta en el moment que l'atzar ens planta davant una imatge que no ens esperàvem. No és gens innovador, i té poc *glamour*: memòria visual, ofici. Així, però, s'ha fet aquesta descoberta, com també així es va produir, el juliol passat, la dels sis panells –Isavarre, Surp i Cap d'Aran– trobats a Suïssa pels investigadors d'Ars Picta, M. Guardia i J. A. Olañeta.

L'historiador de l'art, l'historiador, el filòleg,... sovint necessiten poca nova tecnologia per a avançar, i això no és gens atractiu a l'hora de finançar la recerca, malgrat que, de vegades, també ofereixi titulars de premsa. Ara bé, sense aquest ofici, sense el coneixement físic i històric dels conjunts, és a dir, sense la recerca bàsica, bona part de la recerca seria impossible de fer, per més maquinari i "innovació" que hi posem.

Fig. 1. «Santos», Instituto del Patrimonio Cultural de España, Madrid, Archivo Moreno, Colección Apolinar Sánchez, clixé 06041_C

Fig. 2. La Mare de Déu entre sant Joan (?) i sant Pere. Sant Cristòfol d'Anyós, La Massana, Andorra. Col·lecció privada. Foto: ArxiuCMancho-ArsPicta, 7/12/2023

Bibliografia

- AINAUD I DE LASARTE, Juan, 1962. *Pintura romànica catalana*, Barcelona, Vergara.
—1973. *Art romànic. Guia*. Barcelona, Museu d'Art de Catalunya.
- BERENGUER I AMAT, Cristina; BERENGUER I CASAL, Jacint, 2019. “Sobre la venda de les pintures de Sant Silvestre i Sant Gregori de Santa Coloma d'Andorra. Noves aportacions”, *Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts Sant Jordi*, XXXVIII: 177-192.
- CANO CIÓ, Meritxell, 2015. “Josep Bardolet (1891-1982), un agent intermediari dins el comerç d'antiguitats a Catalunya”, *Ausa*, XXVII, 175: 163-190.
- CAÑAMERAS VALL, Guillem, 2021. *Josep Gudiol Ricart (1904-1985): la fotografia al servei d'una concepció integral de la Història de l'art*, Barcelona, Universitat de Barcelona, tesi doctoral.
- COOK, Walter William Spencer, 1956. *La pintura mural romànica en Cataluña*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- COOK, Walter William Spencer; GUDIOL I RICART, José, 1950. *Pintura e imageria románicas*, Madrid, Plus Ultra.
—1980. *Pintura e imageria románicas*, Madrid, Plus Ultra (2a edició)
- GUDIOL I RICART, José; ALCOLEA I GIL, Santiago; CIRLOT I LAPORTA, Juan Eduardo, 1956. *Historia de la pintura en Cataluña*, Madrid, Tecnos.
- JUNYENT I SUBIRÁ, Eduard, 1960-1961. *Catalogne romane*, Sainte-Marie de la Pierre-qui-vire (Yonne), Zodiaque.
- PIJOAN, José; GUDIOL I RICART, José, 1948. *Monumenta Cataloniae, IV. Les pintures murals romàniques de Catalunya*, Barcelona, Alfa
- POST, Chandler Rathford, 1938. *A History of Spanish painting*, vols. VII, Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press.
- PRADALIER, Henry, 1970-1971. *La peinture romane en Andorre*, Toulouse, Université de Toulouse-Le Mirail, (thèse).
- SUREDA PONS, Joan, 1981. *La pintura romànica a Catalunya*, Madrid, Alianza Editorial, Madrid.

ADELL, Joan-Albert; PLANAS I DE LA MAZA, Marta; RODRÍGUEZ I ROSSA, Francesc; VIGUÉ I VIÑAS, Jordi, 1992. “Sant Cristòfol d’Anyós (La Maçana)”, *Catalunya Romànica*, VI. *Alt Urgell, Andorra*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana: 496-497.